

Вишња Б. Вишњевац¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ИМПЕРФЕКАТСКО ЗНАЧЕЊЕ РАДНОГ ПАРТИЦИПА САДАШЊЕГ ВРЕМЕНА У СТАРОРУСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВИ ПРЕВОДИ НА САВРЕМЕНИ СРПСКИ ЈЕЗИК

Апстракт: *У раду се на материјалу староруског споменика Повести о минулим временима и његових српских превода разматра радни партицип садашњег времена у оквиру пет синтаксичких функција: 1) супстантивне, 2) атрибушке, 3) предикатске, 4) атрибушко-адвербијалне, 5) апсолутног датива. Иако је реч о партиципу садашњег времена, анализираним обликом може се исказивати и прошло време, те је његово значење у таквим примерима имперфекатско. Српски језик, пошто је сачувао архаичне граматичке карактеристике, тј. сложени систем глаголских времена, послужиће нам као модел за реконструкцију староруских форми. Методом синхроног пресека и преводне семантизације разматраће се стање у староруском и савременом српском језику.*

Кључне речи: *радни партицип садашњег времена, синтаксичке функције, имперфекат, староруски језик, српски језик.*

0. Увод

Радни партицип садашњег времена (даље РПСВ) у староруском језику могао је бити у следећим синтаксичким функцијама: 1) супстантивној, 2) атрибутској, 3) предикатској, 4) атрибуто-адвербијалној, 5) апсолутног датива (даље АД), 6) адвербијалној². У овом раду размотрићемо све, изузев последње наведене функције, пошто се тако употребљен РПСВ на српски језик преводи глаголским прилогом садашњим. Како је РПСВ у староруском језику, поред садашњег, могао означавати и прошло, али и будуће време, наша анализа показује да се, уколико је реч о прошлости, наведени облик на српски језик најпрецизније може превести имперфектом.

Први задатак у нашем истраживању јесте да се опише РПСВ у наведеним функцијама, док би наредни био да се види на који начин се РПСВ преводи на савремени српски језик, те како су српски преводиоци тумачили анализирани облик.

Будући да је савремени српски језик, за разлику од руског, сачувао сложени систем глаголских времена, управо он ће нам послужити за реконструкцију стања у староруском, на материјалу *Повести о минулим временима* (даље ПМВ) према *Лаврентијевском летопису* (даље Л) из 1377. године. У издању које нам је служило као извор за ово истраживање наводе се и разлике између Л и каснијих преписа, у оквиру којих се чува ПМВ – *Тројициног* (даље Т) из XIV–XV века, *Радзивиловог* (даље Р) с краја XV века и *Рукописа Московске духовне академије* (даље А) из XV века. Паралелно ће се пратити и преводи на савремени српски језик – Н. Косовића и В. Минића³. Не базирајући истраживање првенствено на квантитативној анализи, заступљеност РПСВ у наведеним функцијама нећемо процентуално исказивати, већ ће примарни циљ бити указивање на најчешћа значења, као и на могућност превођења на савремени српски језик, коришћењем метода синхроног пресека и преводне семантизације. Осим тога, примери укључени у анализу представљају само део корпуса са РПСВ у наведеним функцијама, будући да се разматра искључиво имперфекатско значење.

² Према класификацији коју даје *Историјска граматика руског језика* (1982: 321), кратки партиципи (неодређеног вида – В. В.) у номинативу једине имали су следеће синтаксичке функције: 1. апозитивну (према Потебњинином термину, уп. Белић 1933–1934: 195), 2. именског предиката, 3. атрибуто-адвербијалног, 4. субјекатског, у оквиру супстантивизације.

³ В. Минић није у целини превео ПМВ, а *Поука деци* Владимира Мономаха, сачувана у саставу Л, недостаје у преводу Н. Косовића, док ју је други преводилац засебно превео.

1. Партиципи као врста речи

Партиципи као прва хибридна, односно глаголско-именска врста речи настали су у првој индоевропској подели речи на врсте. Као такви се у старословенском и староруском језику чувају, док су се у трећој подели речи на врсте, која је завршена у току самосталног развоја словенских језика, они раздвојили на глаголске прилоге и глаголске придеве (Маројевић 2010: 100–101). Схема А. Белића „*S. ← Part. → Praed.*“, у којој *S.* значи и *subjectum* и *substantivum* (иста као А. Б.) представља однос који партицип има у реченици. И само дотле док је код партиципа овај двојни однос у пуној снази, партицип остаје с правом природом својом” (Белић 1998: 275). Ј. Грковић Мејџор (1993: 182) наводи да партиципи комбинују својства глаголских и именских речи. С друге стране, М. Пешикан (1959: 88) објашњава да ови облици имају заједничких карактеристика са придевима и глаголима. Исто сматра и Љ. Суботић (1984: 5), те наводи да су партиципи „категорија која се налази између глагола и придева”. Будући да су партиципи настали као посебна врста речи пре издвајања придева, посматраћемо их управо као глаголско-именску врсту речи⁴. Осим тога, на особине имена указује нам и њихова промена у форми неодређеног вида.

У староруском језику РПСВ градио се од основе садашњег времена глагола несвршеног вида⁵ додавањем суфикса *-уч-*, *-ач-*, односно старословенских *-уш-*, *-аш-*, који су били многобројнији⁶ (ИГРЯ 1982: 285, 290).

У савременом српском језику радни партицип садашњег времена употребљава се у атрибутој функцији, нпр. *путујуће позориште* или у функцији именице, нпр. *председавајући* (Мароевич 2001: 47–48).

⁴ Уп. ИГРЯ 1982: 280.

⁵ Више о могућностима грађења РПСВ од глагола свршеног вида види ИГРЯ 1982: 290–294.

⁶ „Как известно, для полных форм причастий, на всем протяжении истории русского языка сохраняющих книжный характер, в качестве единственных утвердились суф. *-уш-*, *-аш-*. Образования с суф. *-уч-*, *-ач-* в современном русском языке имеются только в классе прилагательных. Прилагательные с этими суффиксами представляют собой неоднородную по происхождению группу: наряду с исконными прилагательными (*гремящий, зыбучий, сыпучий, кусачий...*), сюда входят и образования, генетически являющиеся причастиями (*бегающий, жгучий, гремачий, стоячий...*) [...] В системе неизменяемых причастий (деепричастий) из образований, восходящих к суффиксальным формам кратких причастий наст. вр., закрепились только образования на *-учи*, *-ачи* (типа *будучи, видячи*). Основные контуры данной системы определились, по-видимому, уже к XV в., и по существу с этого времени полные и краткие формы действ. причастий оказались разобщенными между собой по формообразующим компонентам“ (ИГРЯ 1982: 286, 288).

2. Супстантивна функција РПСВ

Имајући у виду да су партиципи настали као хибридна, тј. глаголско-именска врста речи у првој индоевропској подели речи на врсте, супстантивна функција јавља се као примарна. М. Пешикан (1959: 89) наводи да се субјекатска функција партиципа развила из атрибушке. И Љ. Суботић предност даје атрибушкој у односу на супстантивну функцију: „Употреба партиципа као *номиналне* (истакла Љ. С.) речи могла је да буде изведена једино из *атрибушке* улоге овог облика. До функционалне супстантивизације придевске речи уопште (а у овом случају и вербидске форме, партиципа), долази, вероватно, преко претходне семантичке идентификације именице са њеним квалификатором, атрибутом. Поистовећујући се са значењем свог атрибута, именска реч постаје синтаксички редундантна, ступа у неку врсту релативног односа са својим модификатором (у дубинској структури она се и реконструише односном реченицом: *онај који ...*), те, губећи се са лексичког плана исказа као синтаксичко-семантички плеоназам, она предаје своју функцију, стожера номиналне фразе, свом модификатору – придеву, тј. партиципу”⁷ (Суботић 1984: 41–42).

Ј. Грковић Мејдор говори о супстантивизираним партиципима у српскословенском језику: „Реализује се, као у стсл., у различитим синтаксичким функцијама, попут правог супстантива и одређеног је вида” (Грковић Мејдор 1997: 22). Правећи разлику између наведеног и атрибушког партиципа, аутор на другом месту каже: „Ипак, ма како била мала, ова разлика постоји: супстантивизирани партицип се реализује самостално, без икакве управне речи, за разлику од атрибушког. [...] Осим тога, поименичени партицип је по правилу одређеног придевског вида” (Грковић Мејдор 1993: 183).

Ми ћемо у нашем истраживању РПСВ у супстантивној, не супстантивизираној функцији, посматрати независно од његове атрибушке функције, иако су оне тесно повезане, а видећемо да је РПСВ у супстантивној функцији у староруском језику могао бити како у форми одређеног тако и у форми неодређеног вида.

Најпре ћемо размотрити пример у којем је у српском преводу за староруски партицип употребљена именица:

⁷ Аутор даље у оквиру наведене функције раздваја попридевљене и праве партиципе. Ми ћемо у нашем истраживању, у складу са стањем у староруском језику, све партиципе разматрати као такве, дакле о њиховој адјективизацији, као каснијем процесу, неће бити речи.

(1) в сн же времена мнози ѹлвци оумираху разлнчнмѣ недугы. ꙗкоже глху продающе корсты. ꙗко продахомъ корсты. ѿ Онанпова днѣ до масопуста. ·7· тысячь (ПВЛ, 215);

(1a) У ова иста времена многи људи умираху од различитих болести, тако да продавци мртвачких сандука говораху: „Продасмо ковчега од Филипова дана до Месопустне недјеље 7 хиљада” (ПМЉ, 132).

Дакле, значење именице *продавци* може се трансформисати у конструкцију: *они који продаваху*. У случајевима када нам српски језик дозвољава, тј. када постоји одговарајућа реч, за овакву функцију партиципа може се употребити именица.

(2) аще кто колн прннесаще дѣтнцѣ боленъ. кацѣмъ любо недугѣ одержнѣ. прннесаху в манастирь. лн сверженъ ѹлвкъ кацѣ лю||бо⁸ недугомъ ѿдержнѣ прнходаше в манастирь к блжнному Феодосью. повелѣваше сему Дамьянъ млтву створити болащему. н абѣе створаще молитву. н масломъ помазаше. н прннмаху нцѣленье прнходѣщн к нему (ПВЛ, 189);

(2a) Ако ли ко донесаше у манастир к блаженом Феодосију, (тада Феодосиј) наређиваше овоме Дамјану да прочита молитву над болесником, и овај одмах читаше молитву и уљем мазаше, и примаху исцјељење они који долажаху к њему (ПМЉ, 117).

И овде видимо да је српски преводаца за први пример партиципа *БОЛАЩЕМУ* употребио именицу *болесник* у оквиру предлошко-падежне конструкције. У другом примеру РПСВ је у форми одређеног вида, али под утицајем придевске промене, те би одговарајући облик гласио *ПРНХОДѢЩЕН*. Пошто у српском језику нема одговарајуће именице којом би се партицип могао превести, наведена је конструкција са номинативом показне заменице *они*, која упућује на реално лексичко значење изостављене именице, и зависном атрибутском реченицом са предикатом у форми имперфекта.

Приликом семантичке реконструкције *Горског вијенца* П. П. Петровића-Његоша Р. Маројевић (2005: 452–454) објашњава да се показна заменица могла елидирати, те у таквим примерима заменички диверб *штѣ* добија субјекатско-везничку функцију – ’оно (= номинатив) што’, а зависна реченица је субјекатска: „ђе допире, ту закона нема – / закон му је што му срце жуди, / што не жуди – у Коран не пише!”; или објекатско-везничку функцију – ’оно

⁸ Знак || указује на прелазак на нови лист, тј. обратну страну листа у староруском тексту.

(= акузатив) што, а зависна реченица је објекатска: „не зна жена ко је какве вјере – / стотину ће промијенит вјера / да учини што јој срце жуди!”

П. Ђорђевић наводи: „Активни партицип презента који је употребљен у сложеној партиципској промени преводи се по правилу зависном реченицом. [...] ГЛАГОЛѦН О СЕБѦ СЛАВЫ СВОЕѦН НШТЕТѦ – *који говори* сам од себе, славу своју тражи. [...] ДА СБЖДЖТѦ СѦ КѦННГЫ ГЛАГОЛЖШТАѦ (Јован 19. 24) – да се збуде писмо *које говори*: ...” (Ђорђевић 1975: 166). Дакле, видимо да је исто преведена супстантивна и атрибутска функција партиципа⁹. Међутим, нешто касније наилазимо и на показну заменицу *они*: „ТѦГДА РЕЧЕТѦ ЦѦСАРѦ СТОЈАШТННМѦ О ДЕСНЖЖ ЈЕГО (Матеј 25.34) – [а када дође син човјечији ... сабраће се пред њим сви народи и разлучиће их између себе ...] Тада ће рећи цар онима *што* му *стоје* (управо: *што* му *буду*) с десне стране...” (Ђорђевић 1975: 167). Дакле, по аналогiji са заменицом *што*, ако се заменица с упућивачким значењем *онај/они* изостави, упитно-односна заменица *који* преузима на себе субјекатско-везничку односно објекатско-везничку функцију. Када је партицип употребљен у функцији субјекта, реченицу можемо интерпретирати и на следећи начин: *Ко говори сам од себе*, славу своју тражи, као што имамо у пословици: *Раноранилац / Ко рано рани / Онај који рано рани* две среће граби. Тако бисмо и за горенаведени пример с имперфектом у предикату, поред *они који долажаху/долазашу*¹⁰, могли рећи *ко долажаше/долазаше* *примаше исцељење*.

(3) н оустерегоша РускиѦ сторожеве Ѡлтунопу. н ѡвнступнѡѡше н. н оубнша Ѡлтунопу н суцаѦ с нѦ. н не нзбысть нн једнѦ. по вс нзбнша (ПВЛ, 278);

(3а) И увребаше руске страже Алтунопу, и, опколивши га, убише Алтунопу и оне који бијаху са њим, и не утече ни један, већ све побише (ПМЉ, 160).

У супстантивној функцији можемо наћи и глагол БЫТИ. Под утицајем црквенословенског језика јавља се облик суцаѦ, што није једини пример већ су, напротив, такви облици у ПМВ чести, а партицип у акузативу множине мушког рода одређеног вида гласио је: суцѦѦ. У преводу на савремени српски још једном видимо показну заменицу у акузативу и односну реченицу с имперфектом глагола *бити*.

⁹ Уп. Грковић Мејџор 1993: 183.

¹⁰ У говорима српског књижевног језика посведочени су примери у којима се не остварује јотовање гласова *с* и *з* – у источнохерцеговачком: *нѡсѡше*, *нѡсѡгѡ*, *прѡсѡгѡ* (Пецо 1964: 153), укључујући и говор Пиве и Дробњака *нѡсѡк*, *дѡносѡк* (Вуковић 1940: 71), као и у црмничком говору: *вѡзѡше*, *долѡзѡмо*, *уљѡзѡсте* (Милетић 1940: 242).

3. Атрибутска функција РПСВ

У наведеној функцији РПСВ употребљавао се у форми одређеног и неодређеног вида, а могао је бити препонован или постпонован. РПСВ у постпозицији у форми номинатива неодређеног вида размотрићемо посебно (види т. 5). У анализираним примерима РПСВ срећемо као субјекатски и објекатски атрибут.

3.1. Субјекатски атрибут

Овако употребљен атрибут односи се на субјекат и на српски језик преводи се односном реченицом с имперфектом у предикату:

(1) н заповѣда ѿлѣ да^т воѣ^м. на ·ѿ· корабль по ѿ· грнѣ^н на ключь. н пото^м даѣтн угла^аѣ на Роу^скыя гра^а. первое на Кнѣвѣ. та^ж на Чернигѣ. [і] на Переаславѣ. [і] на Полтѣскѣ. [і] на Ростѣ^в. [і] на Любѣ. н на проѣаа горо^а по тѣ^м бо горо^амѣ сѣдѣхѣ велнцнн кн^зн. по^{ао}лго^м сѣще (ПВЛ, 31);

(1a₁) И заповиједи Олег да се да војницима на 2000 бродова – по 12 гривена на рашаљ, и затим да се да данак за руске градове: најприје за Кијев, затим за Чернигов, за Перејаслављ, за Полоцк, за Ростов, за Љубеч и за друге градове: по тим, наиме, градовима сјеђаху велики кнезови који су под Олегом (ПМЉ, 19);

(1a₂) И нареди Оѣг да се да ратницима његовима на двије хиљаде бродова по дванаест гривни на весло, а затим да дају данак за руске градове: прије свега за Кијев, затим за Чернигов, за Перејаслављ, за Полоцк, за Ростов, за Љубеч и за друге градове – јер у тим градовима владају велики кнезови под Оѣеговом влашћу (ОССРК, 14).

У првом преводу на српски језик видимо односну реченицу са презентом у предикату, док је у другом партицип изостављен. Пошто је реч о имперфекатској радњи, на шта нас упућује и глагол сѣдѣхѣ (сѣдѣхоу – В. В.), РПСВ можемо превести: *који бијаху под Олеговом влашћу*.

(2) бывше бо ѣднною скуднѣн· в Ростовѣстѣн ѿвластн· вѣстаста два волѣхва· ѿ Іѣрославѣ гѣща· ѣко вѣ свѣвѣ кто ѿбнѣе держнѣтъ (ПВЛ, 175);

(2а) Бијаше једном за вријеме неродице у Ростовској области да се појавише два волхва из Јарослава, говорећи као: „Ми знамо ко залихе држи” (ПМЉ, 108).

Српски преводац наведени партицип превео је глаголским прилогом садашњим, а у том случају РПСВ имао би облик ГЛАГОЛЮЩЕ, какав је у Р и А. Овде је реч о атрибутој функцији у форми двојине, те би превод гласио: *која говораху*.

3.2. Објекатски атрибут

Примера у којима је партицип употребљен као атрибут уз објекат има највише:

(3) [н] заоутра вѣставѣ н рѣ к суѣнмѣ с нмѣ оуѣенкомѣ. вѣднѣ лн горы снѣ (ПВЛ, 8);

(3а₁) И ујутро устаде и рече ученицима који бијаху с њим: „Видите ли горе ове? [...]” (ПМЉ, 8);

(3а₂) И, ујутру устаде и рече ученицима који су са њим били: „Видите ли брда ова? [...]” (ОССРК, 10).

У атрибутој функцији јавља се и партицип глагола БЫТИ. У српским преводима употребљени су различити глаголски облици – Н. Косовић употребио је имперфекат, а В. Минић перфекат, у саставу зависне односне реченице.

(4) такѣ во ѿбыѣан нмѣаше Стѣполкѣ. колн нѣаше на вонну. нлн ннамо. полн поклоннѣсѣ оу гроба Феѣдосѣва. н мѣтву вземѣ оу игумена ту суѣаго. тоже нѣаше на пу свон (ПВЛ, 282);

(4а) Овакав пак обичај имађаше Свјатополк: када иђаше на војску, или негдаје другдје, најприје би се поклонии ковчегу Феодосијевом и молитву узео од игумана – (онога) који би тада био, и тек тада иђаше на пут свој (ПМЉ, 162).

Српски преводац за имперфекат употребљава потенцијал, а можемо рећи и *који бијаше*. Поред тога, преводац је као могућу варијанту дао показну заменицу (види т. 2).

Посебно ћемо издвојити партицип уз објекат као допуну глаголима опажања и мишљења. Имајући у виду горенаведене синтаксичке функције РПСВ, овакву употребу партиципа разматрамо у оквиру атрибутоке функције, иако се он двојакo интерпретира.

Ј. Грковић Мејдор (1997: 23–24) партицип уз глаголе опажања (укључујући и глагол обрђсти) и мишљења у српскословенском језику одређује као ситуациони детерминатор објекта, пошто се наведени облик синтаксички везује за објекат, указујући на двојаку могућност превођења услед „двофункционалности партиципа”. Тако се двојако тумачи реченица: „сїю же заповѣдемъ вѣсѣмъ начело н сѣвршенїе соуцоу разоумѣхомъ – ову (= заповест), која је свим заповестима начело ..., разумесмо / да је ова (= заповест) свим заповестима начело ..., разумесмо”. Аутор термин „ситуациони детерминатор објекта” преузима од М. Ивић, која реченице попут: *Видим Олгу како се приближава* посматра као посебне конструкције у чијем саставу су номинална реч и ситуациони детерминатор (Ивић 2008: 192–193). На другом месту Ј. Грковић Мејдор (2010: 194) објашњава да старословенски примери са партиципом у акузативу уз објекат као допуну глаголима перцепције „указују на непостојање јасне границе између предикативног и атрибутивног значења”. П. А. Дмитриев (1972: 266–267) каже да су реченице са *где, како* и *да* уз глаголе опажања истовремено везане са глаголом управне реченице и са супстантивом, а тиме истовремено имају значење атрибута и објекта. „На основе синтаксических отношений с глаголом возникает объектное значение, на основе отношений с субстантивом - атрибутивное значение” (Дмитриев 1972: 266–267). О двојакој могућности тумачења оваквих конструкција у *Историјској граматици* се наводи: „Роль причастий в конструкциях типа: *ону обрѣте лежащю ЛИ ок. 1425, 104 об.; не вѣдяху ... лежащю ... сїю мѣку* СкБГ XII, 18 г более точно может быть определена как роль распространителей с двунаправленными отношениями: причастие относится здесь и к предикату и к распространяющему его объектному члену” (ИГРЯ 1982: 353–354). И А. А. Потебња (1958: 308) бележи да једни примери с овако употребљеним партиципом имају предикатски карактер, а други атрибутски „но отделение одних примеров от других затруднительно, так как древний язык не дает для этого никаких оснований”.

Дакле, с обзиром на двојаку могућност тумачења наведене конструкције, размотрићемо како је она преведена са староруског на савремени српски језик,¹¹ узимајући у обзир и примарну тему нашег истраживања, а то је имперфекатско значење РПСВ:

¹¹ П. А. Дмитриев наводи примере из српског језика у којима су сачувани трагови некадашњег другог акузатива са партиципом: „Зачу лелек и зачу кукање, стару мајку Јова *кукајући*”; „Нађе брата *плачући*”; „Видје и нас обоје сасвим будне и с прекрштеним ногама *седећи*” (Дмитриев 1972: 262; аутор је наведене примере преузео из: Љ. Стојановић, *Значење глаголских партиципа*, Јужнословенски филолог, VIII, 1928–1929, стр. 10). Уп. Вуковић 1967: 27.

(5) н оузрѣша Половци нѡуѣ полкѣ прнстроншасѧ протнву (ПВЛ, 172);

(5a) И угледаше Половци војску како иде, (и) постројише се насупрот (ПМЉ, 106);

(6) н сѣдѡцю єму оузрѣ Васишко Торчѡнна оштра ножѣ. н разумѣ ѡко хотѣ^т н слѣпнѣтн. възпн к Бѹ плачѣ^м велнкѣ^м н стѣпанѣ^м (ПВЛ, 260);

(6a) И сједећи тамо видје Васишко Торчина како оштри нож, и разумје да хоће да га ослијепе, и завапи ка Богу плачем великим и јауком (ПМЉ, 148).

У примеру бр. 6 партицип је неправилно употребљен, будући да је на месту акузатива номинатив. Одговарајућа форма *остряца* наводи се у Р и А. Српски преводилац у оба наведена примера употребио је изричну реченицу са презентом у предикату. У савременом српском језику реченице са *где*, *како* и *да* уз глаголе перцепције налазе се на месту некадашњег партиципа у анализираној функцији (Грицкат 2004: 167, Дмитриев 1972: 262). На разлике у преводу указивао је О. В. Ржига, наводећи да српским реченицама са *где*, *како* и *да* одговарају руски радни глаголски придеви и конструкције с њима (Ржига 1890: 35, цит. по: Дмитриев 1972: 263). А. А. Потебња (1958: 311) наводећи примере из српског језика: „видјеше младића гдје сједи¹² (истакао А. А. Потебња) (= сѣдѡщѣ); нађоше дијете гдје лежи (младѣньцѣ лежѡщѣ)”, указује на предикативност партиципа као другог акузатива. С друге стране, И. Грицкат каже: „Семантички основ за употребу *где* у реченицама као ’видим га где спава’ треба, по нашем мишљењу, тражити у оној већ споменутој компоненти ових реченица – да оне садрже поред декларативности и одредбу објекта: видим њега ’спавајућа’, тј. њега успаваног, који спава. Овде ’где спава’ значи, према томе, ’који спава’” (Грицкат 2004: 170). Како наводи М. Стевановић (1974: 830), изричне реченице (у ужем смислу, тј. уз глаголе говорења, мишљења и осећања) могу бити и у функцији атрибута, када се односе на именицу: *Посматра учитеља како говори и другове како одговарају*. Ако би се наведени староруски пример посматрао са атрибутским карактеристикама, имао би значење: *виде Васишко Торчина (= Узра), који оштраше* нож, односно у претходном примеру: *виде нук који иђаше/идијаше*. У примеру бр. 5 у Р и А наводи се облик са староруским суфиксом -уѣ-: нѡуѣн воя.

¹² Уп. Дмитриев 1972: 262.

4. Предикатска функција РПСВ

У функцији предиката¹³ РПСВ био је у номинативу неодређеног вида у конструкцији са имперфектом или чешће имперфективним аористом, тј. формално аористом, а семантички имперфектом, глагола БЫТН:

(1) Н послаша Деревлање лучѣшнѣ мужн чнсломъ ·ѿ· вѣ лодѣн к Ользѣ· н прнсташа подѣ Борнчевымъ в лодѣн· бѣ во тогда вода текуцѣн· вѣздолѣ горы Кнѣвѣскнѣ· н на подолѣн не сѣдѣху людѣ· по на горѣ (ПВЛ, 55);

(1a₁) И послаше лађом под Боричевим успоном. Јер вода је тада текла уз Кијевску гору, и на Подолу људи не сјеђаху, већ на гори (ПМЉ, 34);

(1a₂) И упутише Древљани најбоље људе своје, бројем – двадесеторицу, лађом код Олге. И пристаде им лађа испод Боричева успона, пошто је вода тада текла поред Кијевског брда, а у Подолу нијесу живјели људи, већ на брду (ОССРК, 15).

У наведеном примеру дистантно је употребљен партицип женског рода, за који налазимо много мање примера у односу на мушки род, будући да су мушка лица чешће вршиоци радње. Када је реч о именицама женског рода уз које стоје партиципи, углавном су то, поред наведене, ПОУѢ, ЗНАМА, ВЕСНА, ТНШНА и сл. У оба превода на српски језик видимо перфекат, иако је употреба имперфекта у потпуности могућа: *вода течаше/тецијаше*¹⁴.

(2) Адамъ же н Евга плачующасѣ бѣста· н дѣволѣ радовашѣ рѣка (ПВЛ, 89);

(2a) Адам и Ева плакаху, а ђаво се радоваше, говорећи [...] (ПМЉ, 56).

У препису Р наводи се форма множине ПЛАЧУЮЩЕСѦ, иако је овде реч о двојини, а у А дат је облик женског рода једине ПЛАЧУЮЩНСѦ. На одговарајуће имперфекатско значење РПСВ указује нам српски превод.

¹³ Ј. Грковић Мејдор (1997: 24) наводи да се у српскословенском језику РПСВ у функцији предиката ретко среће, а исто запажа и Љ. Суботић (1984: 40). И М. Пешикан (1959: 89) објашњава се да предикатска функција партиципа БѢ ЖЕЛѢБѢ, коју преводи управо имперфектом ЖЕЛѢАШЕ, у старословенским текстовима не употребљава често, јер су на њеном месту стајали финитни глаголски облици.

¹⁴ М. Стакић (2013: 105) наводи да глаголи I врсте, којим се инфинитивна основа завршава на задњонепчани сугласник, имају двојак облике имперфекта, при чему су форме с наставцима -ах, -аше, -аше; -асмо, -асте, -аху, с алтернацијом сугласника к : ч, г : ж, х : ш старије од облика с наставцима -ијах, -ијаше, -ијаше; -ијасмо, -ијасте, -ијаху, с алтернацијом сугласника к : џ, г : з, х : с.

(3) [Н] БѦШЕ ѿКОЛО града сѣсѣ н борѣ велнкѣ. н БАХУ ЛОВАЦѦ
звѣрь (ПВЛ, 9);

(3a₁) Бјеше око града шума и борик велик, и ЛОВѦХУ тамо звијери [...]
(ПМЛ, 8);

(3a₂) Бијаше свуда око града велика борова шума, и у тој сѹ шуми они
ЛОВИЛИ (ОССРК, 11).

У Т уместо конструкције са РПСВ и помоћним глаголом наводи се имперфекат ЛОВЯХУ, док је у Р и А употребљен имперфекат ЛОВЯШЕ, али у форми 3. лица једине. Одговарајуће тумачење РПСВ у функцији предиката видимо у преводу Н. Косовића, док је В. Минић анализирану конструкцију превео перфектом.

5. Атрибутско-адвербијална функција РПСВ

Ако се партицип у форми номинатива неодређеног вида нађе у постпозицији у односу на именицу, заменицу или именичку синтагму, може се двојачко тумачити, тј. може бити у атрибутској или у адвербијалној функцији.

А. Белић (1933–1934: 197–198) партицип у реченици ЖЕНА ПЛАЧѢШТН ПРНДЕ преводи односно реченицом с имперфектом у предикату *жена која плакаше дође*¹⁵. Пример ЧЛОВѢКѣ ПЛАЧѢ ПРНДЕ исти аутор преводи реченицом *човек који је у плачу дође*.

П. Ђорђић (1975: 165–166) наводи да се РПСВ у старословенском језику у номинативу једине просте промене на српски језик може преводити глаголским прилогом садашњим: „ПОСЛѢДѢ ЖЕ ПРНДЖ Н ПРОЧѢЛѢ ДѢВЫ ГЛАГОЛѢШТѢ (Матеј 25.11) – а послѣје дођоше и оне друге дјевојке *говорећи*...” Међутим, аутор (1975: 167) даље наводи да се личним глаголским обликом може преводити и номинатив просте промене: „ЖЕНА СЖШТН ВѢ ТОЧЕПНН КРѢВЕ ЛѢТѢ ДѢВѢ НА ДЕСѢТЕ ... ПРНКОСНЖ СѢ РНЗѢ ЮГО (Марко 5.25) – жена *која је* дванаест година *боловала* од точења крви... дотаче се хаљине његове”.

Љ. Суботић (1984: 45–46) посебно издваја примере за партиципе у форми номинатива једине односно множине мушког рода, за које наводи да се могу тумачити и као атрибути уз именицу-субјекат и као адверби:

(а) Стариномѣ сѣдомѣ *Вы носеѣи име славно*, (...), днесѣ радости высокой
Отворѣте сердца, умѣ

¹⁵ Касније је А. Белић (1998: 275–276) партицип у истом примеру превео аористом несвршеног вида: *жена која плака дође*.

T₁ → Ви који име славно носите.../

T₂ → Пошто носите име славно, ви отворите.../

(б) *По турскомъ стану пролазећи* рѣкао би да є србска войска езгро Турчину

T₁ → Онај који пролази турским табором рекао би .../

T₂ → Ако пролазиш/кад пролазиш турским табором, рекао би¹⁶ .../

Партицип у другом наведеном примеру аутор посматра као супстантивизиран, а таква се употреба, према његовим речима, и развила из атрибутске (види т. 2). Поред тога, у нашим примерима у мешовитој функцији видећемо и РПСВ у форми женског рода.

(1) В се же лѣто прѣдоша слн нз Нѣмецъ къ Сѣославу. Сѣославъ же велнѣаша показа нмъ бѣтство своѣ (ПВЛ, 198);

(1а) Ове исте године дођоше посланици од Нијемаца Свјатославу; а Свјатослав, гордећи се, показа им благо своје (ПМЉ, 122).

Видимо да је српски преводилац наведеноу конструкцију превео глаголским прилогом садашњим. Поред оваквог превода, атрибутска карактеристика РПСВ, будући да се односи на именицу уз коју стоји, омогућава нам и употребу зависне односне реченице с имперфектом у предикату: *Свјатослав који се горђаше/гордијаше*. Осим тога, у Р и А уместо партиципа наводи се управо имперфекат *велнѣашеся*. Између именице и партиципа може стајати речца *же*, што не нарушава наведено значење:

(2) ѿна же хотѣши домовн. прѣде к ^{па}треарху блѣвнѣ^{ја} просѣши на домъ (ПВЛ, 61);

(2а) Она пак, желећи кући, дође патријарху, благослов молећи за полазак [...] (ПМЉ, 38);

(3) Монснн же хапаша за шню сронн вѣнець. съ главы црвы (ПВЛ, 94);

(3а) Мојсије пак, хватајући се за врат (царев), обори вијенац с главе цареве [...] (ПМЉ, 59).

У последња два примера преводилац је употребио глаголски прилог садашњи. Мешовиту функцију РПСВ, поред глаголског прилога садашњег, као

¹⁶ Аутор партицип као адверб трансформише у зависне реченице, док ћемо ми РПСВ адвербијално употребљен посматрати као глаголски прилог садашњи.

једне варијанте, можемо трансформисати и у зависну односну реченицу, тј. као атрибут, с имперфектом у предикату: *А она која хоћаше кући* и *А Мојсије који се хваташе за врат*.

6. Функција апсолутног датива РПСВ

Синтаксичка конструкција апсолутног датива¹⁷, формално гледано, јесте синтагма коју чине партицип и именска реч, а врши функцију реченице. Г. А. Хабургаев (1974: 413–414) наводи да значења АД у старословенском језику обично нису диференцирана. С друге стране, у неким примерима контекст нас упућује на доминацију једног значења. Оваква конструкција на савремени руски преводи се углавном зависном реченицом, а тако је и у српском језику, што ћемо видети у наредним примерима. А. Белић (1998: 276) каже да апсолутне конструкције, као скамењени облици, постају обележје зависне реченице, додајући: „Уосталом, да све т. зв. апсолутне конструкције значе само зависне реченице, види се по томе што се те конструкције не могу употребити самостално, већ једино у вези са каквом самосталном реченицом на коју се те тобоже апсолутне реченице наслањају, тј. од које зависе” (1998: 278). М. Курешевић објашњава: „Према канонским обрасцима АД представља једно од номиналних средстава којима се, у складу са налазима језичке типологије, исказивало значење хипотактичких односа” (2013: 409). У нашим примерима видећемо нерашчлањено, тј. узрочно-временско значење зависне реченице, али и примере у којима је семантика јасно одвојена, као и одређена одступања, тј. појаву значења независних реченица. АД је веома честа конструкција у ПМВ. Испитујући АД у оквиру различитих функционалних стилова српскословенског језика, М. Курешевић објашњава да је ова конструкција „језичко средство карактеристично за наративне текстове било сакралног или профаног, преводног или оригиналног карактера” (2007: 444). О честој употреби АД у летописима у *Историјској граматици руског језика* каже се: „Особенностью рассматриваемого падежа (дательного – В. В.) является максимальное количество случаев употребления соответствующих форм в текстах летописей. Данное обстоятельство обусловлено тем, что, повествуя о разных объединенных во времени или следующих друг за другом событиях, нередко находящихся между собой в причинно-следственной связи, летописцы постоянно пользуются оборотом «дательный самостоятельный» [...]” (ИГРЯ 1982: 355).

¹⁷ О теоријама у вези са пореклом АД види Грковић Мејџор 1993: 192–193, 2008: 77–78.

Класичан модел АД подразумева партицип у препозицији у односу на именску реч, по правилу су у старословенском језику субјекти АД и главне реченице различити, при чему АД долази испред управне реченице (Стојменовић 2000: 298, 2001: 82). ПМВ показује различита одступања од ових правила – осим партиципа у постпозицији, посведочени су и примери у којима је он дистантно употребљен, тј. чланови синтагме не стоје непосредно један до другог. АД може бити испред или иза главне реченице. Субјекти АД и главне реченице у једним примерима су различити, док се у другима слажу, при чему, уколико је у реченици више конструкција АД, субјекат једне може бити исти као субјекат управне реченице, а друге – различит. Самим тим субјекти више АД у истој реченици могу се међусобно разликовати. Предикат реченице коју кондензује АД, поред глаголског, може бити именски¹⁸ са партиципом глагола БЫТИ.

Када је реч о именицама употребљеним у наведеној конструкцији у староруском језику, у нашим примерима срећемо властите и заједничке, употребљене самостално или у склопу синтагме. Поред именица, присутне су и заменице: најчешће личне, као и присвојне. Уколико се у реченици нађе више конструкција с АД, може доћи до изостављања именске речи, тј. истог субјекта, како би се избегло понављање. У другим примерима изостављени субјекат конструише се из самог контекста, у оквиру којег је претходно наведен. У множини је чешћа категорија одређеног вида, док се у једнини партицип јавља искључиво у форми неодређеног вида¹⁹.

У тексту су присутне реченице са једним, два или три АД, при чему се налазе и комбинације АД са РПСВ и АД са радним партиципом прошлог времена (даље РППВ), као и трпним партиципима, а у једном примеру између два АД стоји конструкција с инфинитивом. Уколико је у главној реченици глагол несвршеног вида, а РПСВ се углавном гради од њих, омогућава се целовита симултаност процеса, док се, уколико је у предикату главне реченице

¹⁸ Како наводи Р. Маројевић (2010: 101), прилози су као врста речи у староруском језику били у процесу формирања: „Поред тога, када кажемо да су се прилози у старославенском (и староруском) налазили на стадијуму формирања, мислимо само на називне (незамјеничке) прилоге: замјенички прилози су били формиран у вријеме прве, индоевропске, подјеле ријечи на врсте, али они тада нису чинили засебну врсту ријечи него су улазили у парадигму замјеница (и припадали замјеницама као врсти ријечи). С формирањем прилога од називних ријечи, њима се замјенички прилози прикључују, што се одразило на значење новоформиране врсте ријечи, која има и значење именовања, и значење упућивања”. У нашим примерима прилошко значење врши именица, углавном без предлога или у оквиру предлошко-падежне конструкције.

¹⁹ У оквиру анализираних примера само једном је у Т партицип одређеног вида у једнини мушког рода.

глагол свршеног вида, остварује делимична напоредност (Стојменовић 2000: 298, 301). У већини наших примера у управној реченици је аорист глагола свршеног вида, при чему, с обзиром на то да је категорија вида била у процесу формирања²⁰, глаголски вид у неким примерима одређује контекст. С друге стране, предикат главне реченице може бити у форми имперфекта и ређе аориста несвршеног вида, затим у истој функцији налазимо и трпни партицип прошлог времена (у конструкцији с помоћним глаголом БЫТИ), као и именски предикат с помоћним глаголом БЫТИ. Осим тога, забележили смо и примере у којима је уместо личног глаголског облика у главној реченици неправилно употребљен партицип, а неправилности у неким случајевима обухватају и категорију броја. Више је примера у којима је партицип у форми на -Е, ретко на -Н²¹, уместо датива.

6.1. Најпре ћемо размотрити примере у којима је АД могуће тумачити и као временску и као узрочну зависну реченицу:²²

(1) иакоже бо преже рекохъ Жндомъ прркн нзбнвающнмъ црмъ нхъ законы преступающнмъ предасть ѿ в расхнщепье (ПВЛ, 102);

(1а) Као што још раније рекох, када Јевреји пророка убијаху, а цареви њихови кршаху законе, предадоше их плачкању [...] (ПМЉ, 64).

Партиципи су у форми одређеног вида множине мушког рода, у постпозицији у односу на именску реч, уз дистантну употребу. Субјекти АД и главне реченице се разликују, при чему је онај у управној реченици изостављен, те се конструише из контекста, у којем је претходно наведен. С друге стране, у Р и А наведен је субјекат БОГЪ. Предикат управне реченице у форми је аориста. У преводу на српски језик употребљена је временска реченица с имперфектом у предикату, при чему је у првом примеру објекат преведен именицом у једнини, иако је реч о множини (будући да је било више пророка), а форма аориста главне реченице дата је у множини. С обзиром на нерашчлањено узрочно-

²⁰ О категорији глаголског вида у староруском језику види Вишњевац 2017.

²¹ „Можно думать, что случаи несогласованного употребления причастий на -е при сущ. в формах косвенных падежей принадлежат к числу фактов, непосредственно отражающих тенденцию превращения кратких действ. причастий в неизменяемые единицы. [...] Несогласованное употребление образований типа *славя* и типа *давѣ* может иметь только одно объяснение: формы И. п., переживающие процесс превращения в застывшие, неизменяемые языковые единицы, вторгаются и в зону косвенных падежей. По всей вероятности, так же объясняется употребление при именах в косвенных падежах причастий с флексиями -е и -и“ (ИГРЯ 1982: 358, 362).

²² О двојаким могућностима преводње АД види Јерковић 1977: 123, Стојменовић 2001: 82.

-временско значење, АД можемо превести и зависном реченицом са везником *пошто*: *Пошто Јевреји убијаху пророке и њихови цареви кршаху законе.*

(2) еднною поступнша к граду под вежемн· овѣ^м же вѣщн^м с града· н стрѣлающн^м межн совою· н даху стрѣлы акы дождь (ПВЛ, 271–272);

(2а) Једном приђоше граду, и стријељаху једни у друге, и иђаху стријеле као дажд (ПМЉ, 155).

У првом примеру партицип је у постпозицији, а речца ЖЕ раздваја чланове конструкције, чији именски део чини 3. лице множине показне заменице²³. Субјекти АД су различити, а ниједан се не слаже са субјектом главне реченице. У другом примеру за АД он је изостављен, конструише се на основу контекста, а укључује обе стране које су у сукобу, због чега се не слаже са субјектом првог АД. АД налазе се испред управне реченице, у којој је предикат у имперфекту. Оба партиципа су у форми одређеног вида множине мушког рода. У преводу се зависне реченице налазе у координираном односу, на шта упућује везник *и*. Српски преводилац изоставио је први пример за АД, те наведени фрагмент можемо превести: *Пошто се ови бораху из града и стрељаху једни друге, падаху стреле као киша.*

(3) снмѣ же спуце нмѣ· Корсунѣне подѣкопавше стѣну градъскую· крадуце сыплемую перѣсть· н ношаху к собѣ вѣ градъ· сыплюце посредѣ града (ПВЛ, 109);

(3а₁) Овима, који су насипали, Корсунци – поткопавши зид градски – поткрадаху насуту земљу и ношаху је себи у град, сипајући је насред града (ПМЉ, 68-69);

(3а₂) И док су још правили насип, Корсуњани, подкопавши зид градски, крали су им земљу и уносили је у град и сипали је насред града (ОССРК, 17).

Правилна конструкција у форми одређеног снмѣ же спущнмѣ или неодређеног вида спущемѣ наводи се у напомени издања, будући да у Р стоји н прнспу спущнмѣ, а у А н прнступающнмѣ. Осим тога, у главној реченици стоји партицип крадуце уместо имперфекта крадаху, како је наведено у Р и А. Тако је партицип у постпозицији, одвојен од именског дела речцом ЖЕ, а сама конструкција АД је испред управне реченице. У првом преводу на српски језик именски део АД преведен је као неправи објекат, а партиципски је транс-

²³ У извору се наводи да контексту више одговара облик овѣмѣ.

формисан у односну реченицу, док је у другом преводу употребљена временска реченица са перфектом у предикату. Како АД овде има узрочно-временско значење, наведени пример можемо превести: *када/пошто ови насипаху*.

(4) сѐмому же дѣнн прншѣдшю. прнзва Стеѡана. н брѣю. оуже нзнемагающю. н нача нмѣ глѣти снце. аще по моѣмъ ѡшествнн свѣта сего. аще буду Бѹ оугоднлѣ. н прнѣлѣ мѣ будеть Бѣ. то по моѣмъ ѡшествнн манастирь [сѣ] начнеть стронти. н прнбывати в нѣ. то вѣжѣте ѣко прнѣл мѣ естъ Бѣ. аще ли по моѣн смртн ѡскудѣвати начне манастирь. чѣрпорицѣн. н потребамн манастирьскамн. то вѣдуще буди ѣко не оугоднлѣ ѣсмѣ Бѹ. || н се ѣму глѣцю. плакаху сѣ брѣѣ глѣце. ѡѣе молн сѣ за ны к Бѹ. вѣмы бо ѣко Бѣ труда твоѣго не презрѣтъ (ПВЛ, 187-188);

(4а) А када наступи седми дан, Феодосиј, већ изнемогући, дозво Стефана и братију и стаде им говорити овако: „Ако по мом одласку из овог свијета, ја будем угодни Богу, и Бог ме буде примио, то ће се, по мом одласку из овог свијета, овај манастир изграђивати и попуњавати; тада знајте да ме је примио Бог. Ако ли по мојој смрти оскудјевати почне манастир црнорисцима и манастирским потребама, тада знајте, да нисам угодни Богу”. И док он ово говораше, плакаше братија, говорећи: „Оче! Моли се за нас Богу; јер знамо да Бог твој труд неће презрети” (ПМЉ, 116).

У првој конструкцији АД са РПСВ изостављен је субјекат, тј. именски део, и конструише се из контекста. Наведена конструкција следи иза исте са РППВ, а кондензује узрочно-временско значење, у препозицији је у односу на главну реченицу у којој је сложени предикат с аористом глагола *начати*. Одговарајући превод у складу са синтаксичко-семантичком анализом гласио би: *када већ изнемагаше*, тј. *пошто већ изнемагаше*.

У до сада наведеним примерима видели смо нерашчлањено узрочно-временско значење АД. Међутим, у неким случајевима јасно је исказано једно од наведених значења, док друго постаје уочљиво тек укључивањем у анализу ширег контекста. Такав је пример са АД у наставку, након управног говора: н се ѣму глѣцю. Овде је јасно исказано временско значење и без ширења контекста, док узрочна семантика долази до изражаја након анализе самог контекста – речи које игуман манастира изговара представљају његово опраштање од братије, будући да је претходно наведено стање у којем се налазио, а оне су узрок њиховог плакања јер се опраштају од њега. У складу с тим могло би се превести: *и пошто он ово говораше*. У овом примеру партицип

је у постпозицији, субјекти АД и главне реченице се разликују, а предикат управне реченице у форми је имперфекта. Конструкција АД је у препозицији.

(5) Половцемъ же ѿсѣдащемъ Торцьскын· протнвацинмъ же сѧ Торкомъ н крѣпко воруцинмъсѧ· нз града оубнваху многы ѿ протнвны^х (ПВЛ, 221);

(5а) Половцима пак, који опсједаху Торческ, противљаху се Торци и, снажно се борећи из града, убијаху многе од непријатеља (ПМЉ, 135).

У наведеној реченици имамо три АД: у првом је партицип у постпозицији, а одвојен је од именице речцом же, која раздваја чланове АД и у другом примеру, у којем је партицип у препозицији, док је у трећем именска реч изостављена, будући да је иста као у претходном. Сви примери за АД налазе се испред управне реченице, у којој је предикат у форми имперфекта. Важно је истаћи да се субјекат првог АД не поклапа са субјектима наредних АД, као ни са субјектом главне реченице, који је такође изостављен. Видимо и разлике у категорији придевског вида: у првом примеру употребљен је облик неодређеног, док је у осталима одређени вид. На српски језик сви примери су различито преведени: субјекат првог АД је неправи објекат главне реченице, док је партиципски део трансформисан у односну реченицу, друга конструкција је преведена као главна реченица, док је последња замењена конструкцијом са глаголским прилогом садашњим. У предикатима зависне и главне реченице употребљена је форма имперфекта. Дакле, у складу са правилима везаним за конструкцију АД, као и узрочно-временском семантиком, превод наведеног фрагмента може гласити: *А када Половци опседаху Торческ, а пошто се Торци противљаху и снажно се бораху из града.*

(6) Ярополкъ же сѣде Володнмерн· н пересѣдев мало дѣн· нде Звенигороду· н не дошедшю ѿму града· н проведенъ бы^ѧ ѿ проклѧтаго Нерадѧца· ѿ дѧвола наоученьѧ· н ѿ злыхъ ѧлвкѧ· Лежащю н ту на возѧ саблею с кона прободе н· мѧца· ноямбрѧ· вѧ· кѧ· дѧнѧ (ПВЛ, 206);

(6а) А Ярополк сједе у Владимиру. И, просједивши мало дана, иде Звенигороду. И, не дошавши до града, прободен би од проклетог Нерадца, наученог од ђавола и злих људи. Када овај лежаху на колима, с коња га сабљом прободе, мјесеца новембра 22-ога дана (ПМЉ, 126).

Партицип се у наведеном примеру налази у препозицији, с тим што је заменица у неправилном облику, те таква форма може навести преводиоца

на закључак да је писар н овде употребио као везник. У Р и А наводи се тачан облик личне заменице у дативу ему. Субјекти АД и главне реченице се разликују, а АД је испред управне реченице у којој је предикат исказан аористом свршеног вида. У српском језику видимо временску реченицу с имперфектом у предикату и субјектом у форми показне заменице. Овде смо навели шири контекст, како бисмо указали на могућност тумачења АД и с узрочним, поред временског значења: *Пошто он лежаше.*

(7) Словѣномъ жноуѣнмъ крѣпѣмъ. н кнѧземъ нхѣ Ростиславѣ н Спѣкѣ н Коцелѣ. послаша ко црѣю Мнханлу гѣце. земѧ наша крѣпа. н нѣ оу насѣ оучѣтелѧ. нже бы ны наказалѣ н поучалѣ насѣ. н протоковалѣ сѣѧ кнѣгѣ (ПВЛ, 26);

(7а) Словени, који су већ живјели као крштени, и кнезови њихови – Ростислав, Свјатополк и Коцелѣ, послаше цару Михаилу, говорећи: „Земља је наша крштена, али нема у нас учитеља који би учио и поучавао нас и који би нам објашњавао свете књиге [...]” (ПМЉ, 16).

У наведеном примеру партицип се налази између чланова синтагме Словѣномъ и кнѧземъ нхѣ у форми одређеног вида множине мушког рода. Правилан облик жноуѣнмъ дају нам Р и А, док у Т партицип стоји у форми одређеног вида једине мушког рода жноуѣмъ²⁴. АД налази се испред управне реченице, у којој је у предикату аорист свршеног вида, док се субјекти разликују. У преводу на српски језик партиципски део АД трансформисан је у односну реченицу, док је субјекат АД субјекат управне реченице. С друге стране, и овде АД можемо превести зависном реченицом: *Када/пошто Словени и њихови кнежеви живљаху/живијаху као крштени.*

6.2. У наредним примерима доминантно је узрочно значење АД:

(8) н ѧста сѧ воротн крѣпко. н надолзѣ брюѣмаса нма. нѧѧ нзѣмагатѣ Мѣстѣславѣ. бѣ бо велѣкѣ н снѣпѣ Рѣдѣдѧ (ПВЛ, 147);

(8а) И стадоше да се љуто боре, и у дугој борби Мстислав поче изнемагати: бје велик и снажан Радедја (ПМЉ, 91).

Наведени партицип је у форми двојине неодређеног вида, која се ретко среће у анализираним примерима. У Р и А партицип је у форми одређеног вида: брюѣнмаса нма. Овде је РПСВ у препозицији у односу на именску

²⁴ Види н. 19.

реч, а субјекти се разликују будући да субјекат АД укључује двојицу вршилаца радње. АД је испред управне реченице, у којој је сложени предикат. Пошто овде АД тумачимо као узрочну реченицу, наведени фрагмент можемо превести: *Пошто се они дуго бораху, поче Мстислав изнемагати.*

(9) в то же время баше прншелъ Славѣта· нс Кыѣва к Володнмеру ѿ Стополка [на пѣкоє ѿрѣдне]· н начаша думати дружна Ратнборѣ со кнѣземъ Володнмерѿ ѿ погубленън [Н]тларевы чадн· Володнмеру же не хотѣше сего створити· ѿвѣща бо како се могу створити· ротѣ с нимн ходнвъ (ПВЛ, 227);

(9a) У то вријеме бијаше дошао Славјата од Свјатополка к Владимиру из Кијева неким послом, и поче размишљати дружина Ратиборева са кнезом Владимиром о погубљењу Итларове чељади. А Владимир, који не жељаше ово да чини, одговори им овако: „Како могу то да учиним кад сам им дао клетву?” (ПМЉ, 138-139).

Партицип је у постпозицији, а између чланова је још једном речца же. Пошто је РПСВ у неправилној форми, тачан облик дају нам Р и А не хотящу. Субјекат АД слаже се са субјектом главне реченице. Поред тога, у предикату управне реченице налази се глагол отѣвѣщати, који се у речницима различито одређује - као несвршени (СДРЯ, VI, 228–229; СРЯ, XIII, 199) или као двовидски (Срезневский²⁵, II, 781–782), какав је био и у старословенском језику (Стсл, 428), а овде има значење свршеног вида: *Пошто пак Владимир не хоћаше ово да учини, одговори.*

(10) Антонн же прнде Кыѣву· н мыслаше кдѣ бы жити· н ходи по манастиремъ· н не възлюбн Бѹ ни хотѣщу (ПВЛ, 156);

(10a) А Анатолиј дође Кијеву, и мишљаше – гдје да живи; и хоћаше по манастирима, и не заволи их, јер Бог не хотијаше (ПМЉ, 97).

Партицип се налази у постпозицији у односу на именицу, а цела конструкција стоји иза управне реченице, у којој је предикат у форми аориста свршеног вида. Субјекти АД и главне реченице су различити. Тачан облик одричне речце не дају нам Р и А, а одговарајуће значење показује нам превод на српски језик.

²⁵ Аутор као једно од значења наводи завѣщати, а исти глагол у савременом језику тумачи се као двовидски (ТСРЯ, 242).

6.3. Конструкција АД може имати и чисто временско значење:

(11) БѢ ЖЕ ПАТОКЪ ТОГДА ВЪСХОДАЩЮ СЛНЦЮ· Н ССТУПНШАСА ѿБОН·
ВЫ СѢУА ЗА· ЯКА ЖЕ НЕ БЫЛА В Русн· (ПВЛ, 144)

(11a) А бје тада петак, излазило је сунце, и сукобише се обје (стране), и
би сјеча грозна, каква (још) није била у Русији [...] (ПМЉ, 90).

Партицип је у препозицији у конструкцији с именицом, а цела синтагма стоји иза главне реченице, у којој је глагол **ВЫТН** у форми имперфективног аориста. Субјекти су и у овом примеру различити, а у преводу је употребљена независна реченица. Имајући у виду временско значење АД, анализирану конструкцију можемо трансформисати у временску реченицу с имперфектом у предикату: *када излажаше/излазаше сунце*.

(12) ПРЕСѢДАЩЮ ВОЛОДНМЕРУ Н РОСТНСЛАВУ· СЊУ ЊЕГО МЕНШЕМУ·
ПРНШЕДШУ ЖЕ ЧАСУ ПРЕСТАВНСА ТНХО Н КРОТКО· Н ПРНБЛЖНСА КО
ѿЦЕМЪ СВОИМЪ· КНАЖНВЪ· ЛѢ ·ЕІ· КЫЄВЪ· А В ПЕРЕЈАСЛАВН ЛѢТО·
А В ЧЕРНИГОВѢ ЛѢТО (ПВЛ, 217);

(12a) У присуству Владимира и Ростислава, сина својега млађега, када дође
час, престапи се тихо и кротко и придружи се очевима својим, кнезовавши
година 15 у Кијеву, а у Перејаславу годину и у Чернигову годину (ПМЉ, 133).

Партицип је у препозицији у односу на именичку синтагму (због чега би он могао бити и у форми двојине **ПРЕСѢДАЩЕМА**), субјекти АД и главне реченице се разликују, при чему је субјекат управне реченице изостављен, те се конструише из контекста. АД стоји испред управне реченице, у којој је предикат у форми аориста свршеног вида. Поред тога, након њега следи још једна конструкција АД са РППВ. АД може се трансформисати у временску реченицу: *Када Владимир и Ростислав, његов млађи син, сеђаху/седијаху (код њега), пошто дође час, престапи се*. Дакле, други АД имао би узрочно-временско значење, те бисмо уз њега употребили везник *пошто*.

(13) СЛОВѢНЬСКУ ЖЕ ЯЗЫКУ ЯКОЖЕ РЕКОХОМЪ· ЖНОУЩЕ НА ДУНАН·
ПРНДОША ѿ СКУФЪ· РЕКШЕ ѿ КОЗАРЪ· РЕКОМНН БОЛГАРЕ [Н] СѢДОША
ПО ДУНАЄВН· Н НАСЕЛННЦН СЛОВѢНОМЪ ВЫША (ПВЛ, 11);

(13a₁) Када је пак Словенски народ, као што рекосмо, живио на Дунаву,
дођоше од Скита, то јест од Хазара, тако звани Бугари, и сједоше уз
Дунав, и насилници Словенима бијаху (ПМЉ, 9);

(13a₂) Када су Словени, како смо већ рекли, живјели уз Дунав, дођоше од Скита, то јест од Хазара, такозвани Бугари и населише се уз Дунав, и бијаху врло насилни²⁶ према Словенима (ОССРК, 11).

У наведеном примеру видимо дистантну употребу партиципа. Од именског дела одваја га уметнута реченица с аористом у предикату, а између чланова именског дела употребљена је речца *ЖЕ*. Даље видимо да је РПСВ у неправилној форми на -Е, а тачан облик наводи се у Т: *жнвуццю*. У Р и А партицип је у множини мушког рода одређеног вида *жнвуццнм*. Пошто се разматрана синтагма односи на Словене, тј. словенски народ, употреба партиципа у множини указивала би на семантичку конгруенцију. И овде је АД испред управне реченице, у којој је у предикату аорист свршеног вида, а субјекти се не подударају. Српски преводиоци употребили су перфекат, док би временска реченица с имперфектом у предикату гласила: *Када Словенски народ живљахе/живијаше*.

6. 4. Посведочен је и један пример за поредбену реченицу:²⁷

(14) БЫША ЮМУ ПЕЧАЛН БОЛШЕ ПАЧЕ. НѢЖЕ СѢДАЦЮ ЮМУ В ПЕРЕЯСЛАВЛН (ПВА, 216);

(14a) Бијаху му (тада) туге веће него када сјеђаше у Перејаслављу (ПМЉ, 132).

Патрицип је у препозицији у форми мушког рода јединине неодређеног вида, субјекти АД и главне реченице се слажу, а у управној реченици је именски предикат с аористом помоћног глагола. АД, који кондензује поредбену реченицу, налази се иза управне. С друге стране, иако нам структура АД указује на поредбену реченицу, временско значење се задржава.

6. 5. Конструкција АД у ПМВ има и значење независне реченице:

(15) Стефану же предержацю манастирь. н блѣное стадо. неже бѣ совокупнѣ Феодоснн. такы чернѣцѣ яко свѣтнѣ в Русн сѣають (ПВА, 188);

(15a) А када Стефан управљаше манастиром и блаженим стадом, које је сакупио Феодосиј ... овакви црнци, као свјетиљке, у Русији сијају [...] (ПМЉ, 116).

²⁶ У нашем истраживању нећемо се бавити избором лексике као ни могућим преводилачким грешкама. Овде, међутим, напомињемо да су српски преводиоци погрешно превели, будући да *НАСЕЛННКЪ* има значење *досељеник*, рус. *тот кто поселился рядом* (СДРЯ, V, 189).

²⁷ Поредбено значење АД није својствено канонским текстовима (Штрабац 2002: 9).

У наведеном примеру недостаје предикат главне реченице²⁸, те би једина могућа варијанта приликом превођења била независна реченица, иако је у преводу на српски језик употребљена временска реченица с имперфектом у предикату, али без управне. РПСВ је у постпозицији, а између чланова АД је речца же.

(16) Преставнѡ велнкѣн кнѧзѣ Всеволодѣ· сѣѣ Яѡрославѣ·
внукѣ Володнмерѣ· мѣѧ· апрнлѧ· вѣ ·ГІ· дѣѣ· а погребенѣ бѣ ·ДІ·
дѣѣ· Недѣлн суѣн тогда стрѣтнѣн· н дѣн суѣю четверткѣ (ПВЛ,
215–216);

(16a) [...] представи се велики кнез Всеволод, син Јарославов, унук Вла-
димиров, мјесеца априла 13-ога дана, а погребен би 14-ога дана; недјеља
тада бијаше Страсна и дан бијаше четвртак [...] (ПМЉ, 132):

У оба примера партицип се налази између чланова именичке синтагме, у форми женског рода једнине неодређеног вида у првом односно мушког рода једнине неодређеног вида у другом од два наведена примера. У преводу су употребљене независне реченице.

7. Закључна разматрања

Анализа је показала да се РПСВ са значењем имперфекта у ПМВ јавља често, будући да је реч о тексту у коме се приповеда о догађајима из прошлости. Захваљујући сачуваном систему прошлих времена, савремени српски језик омогућава нам одговарајућу реконструкцију семантике партиципа у анали-
зираним функцијама. Најчешће је употребљен у функцији апсолутног датива, који углавном има значење зависне реченице, затим у функцији атрибута, која се на српски језик преводи односном реченицом. Супстантивну функцију реконструисали смо као конструкцију с показном заменицом и односном реченицом, док се партицип у предикатској функцији преводи личним глагол-ским обликом. Специфичност мешовите атрибутно-адвербијалне функције огледа се у двојакој могућности превођења. Српски језик у погледу система прошлих времена показао је већу сродност са староруским него са савременим руским језиком, те нам пружа више могућности приликом семантичке рекон-
струкције анализираних облика. Тиме се указује на важност проучавања двају језика – староруског и савременог српског, посматраних у оквиру синхроног

²⁸ Ч. Стојменовић (2000: 298) наводи да у *Житију Стефана Дечанског* постоје примери у којима недостају финитни облици у предикату.

пресека. Овим истраживањем не описују се сва значења РПСВ, већ се даје увод у она најчешћа.

Извори:

1. ОССРК (1994), *Одабране странице старе руске књижевности*, Превод Вука Милића, Цетиње: Обод.
2. ПВА (1962), *Повесть временных лет, у: Полное собрание русских летописей. Том первый. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку*, Москва: Издательство восточной литературы.
3. ПМЉ (2003), *Повијест минулих љета или Несторов љетопис*, превод Ненада Косовића, Београд: ИКП Никола Пашић.

Речници:

1. СДРЯ (2000); (2002), *Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.*, V; VI, Москва: Русский язык.
2. СРЯ (1987), *Словарь древнерусского языка XI–XVII вв.*, XIII, Москва: Наука.
3. Срезневский (2003), И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*, II, Москва: Знак.
4. Стсл (1994), *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва: Русский язык.
5. ТСРЯ (2007), *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов* (отв. ред. Н. Ю. Шведова), Москва: РАН.

Коришћена литература:

1. Белић, Александар (1933–1934), „Musić dr. A. Značenje i upotreba participia u srpskohrvatskom jeziku”, *Јужнословенски филолог*, XIII, 195–202.
2. Белић, Александар (1998), *Општа лингвистика: О језичкој природи и језичком развоју*, Изабрана дела Александра Белића, т. I, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
3. Вишњевац, Вишња (2017), „О неким староруским глаголима са два вида”, *Српски језик: студије српске и словенске*, XXII, 471–488.
4. Вуковић, Јован (1940), *Говор Пиве и Дробњака*, докторска дисертација.
5. Vuković, Jovan (1967), *Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
6. Грицкат, Ирена (2004), *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

7. Грковић Мејдор, Јасмина (1993), *Језик Псалтира из штампарије Црнојевића*, Подгорица: Одбор за обиљежавање 500 година прве штампане ћирилице књиге на словенском југу: ЦАНУ.
8. Грковић Мејдор, Јасмина (1997), „Партиципи у српскословенском језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/1, 21–39.
9. Грковић Мејдор, Јасмина (2008), „Ка реконструкцији прасловенске синтаксе”, *Зборник Матице српске за славистику*, 73, 71–83.
10. Грковић Мејдор, Јасмина (2010), „О конструкцији акузатива с партиципом (типолошки и когнитивни аспекти)”, *Јужнословенски филолог*, LXVI, 187–203.
11. Дмитриев, Петр Андреевич (1972), „Придаточные предложения с двусторонними синтаксическими связями”, *Јужнословенски филолог*, XXIX/1–2, 243–274.
12. Ђорђевић, Петар (1975), *Старословенски језик*, Нови Сад: Матица српска.
13. Ivić, Milka (2008), M. Ivić, *Lingvistički ogledi* (3. dopunjeno izdanje), Beograd: Biblioteka XX vek: Krug (Beograd: Ćigoja štampa).
14. ИГРЯ (1982), *Историческая грамматика русского языка* (под ред. Р. И. Аванесова, В. В. Иванова), Москва: Наука.
15. Јерковић, Вера (1977), „Апсолутни датив у ’Житију Светога Симеона од Светога Саве’”, *Зборник Владимира Мошина*, 117–124.
16. Курешевић, Марина (2013), „Прилог познавању сакралног стила српскословенског језика: апсолутни датив”, *Теолингвистичка проучавања језика*, Београд: САНУ, Одбор за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 401–417.
17. Курешевић, Марина (2007), „Функционална раслојеност српскословенског језика посматрана кроз употребу апсолутног датива”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, L, 429–447.
18. Мароевич, Радмило (2001), *Русская грамматика. Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями. Т. II. Морфология глагола. Синтаксис. Теория перевода*. Москва: Международный университет бизнеса и управления; Белград: Сербский фонд славянской письменности и славянских культур.
19. Маројевић, Радмило (2005), *Горски вијенац. Критичко издање. Текстологија*. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
20. Маројевић, Радмило (2010), „Структура врста ријечи у савременом српском језику (у поређењу са старославенским и руским”, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, Научни скуп: Интердисциплинарност и јединство савремене науке, Књига 4. Т. I, 99–110.
21. Милетић, Бранко (1940), *Црмнички говор*, Српски дијалектолошки зборник, књига IX, Београд: Српска краљевска академија.
22. Пецо, Асим (1964), *Говор Источне Херцеговине*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

23. Пешикан, Митар (1959), „Неке напомене о развоју активних партиципа у српскохрватском језику”, *Зборник за филологију и лингвистику*, II, 88–106.
24. Потевня, Александр Афанасьевич (1958), *Из записок по русской грамматике*. Т. I–II, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР.
25. Стакић, Милан (2013), „Грађење имперфекта у савременом српском језику”, *Српски језик*, XVIII, 87–109.
26. Стевановић, Михаило (1974), *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма)*. II, *Синтакса* (2. издање), Београд: Научна књига.
27. Стојменовић, Чедомир (2000), „Употреба апсолутног датива и зависне временске реченице у ’Житију Стефана Дечанског’”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 29/1, 297–305.
28. Стојменовић, Чедомир (2001), „Употреба двојине, апсолутног датива и инфинитива у Акатисту Светоме апостолу и првомученику Стефану”, *Зборник Филозофског факултета*, књ. 11, 79–87.
29. Суботић, Љиљана (1984), *Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку*, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду.
30. Хабургаев, Георгий Александрович (1974), *Старославянский язык*, Москва: Просвещение.
31. Штрбац, Гордана (2002), „Апсолутни датив у Доментијановом Житију Светог Саве”, *Прилози проучавању језика*, 33, 5–18.

ЗНАЧЕНИЕ ИМПЕРФЕКТА ДЕЙСТВИТЕЛЬНОГО ПРИЧАСТИЯ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ В ДРЕВНЕРУССКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ПЕРЕВОДЫ НА СОВРЕМЕННЫЙ СЕРБСКИЙ ЯЗЫК

Резюме

В настоящей работе на материале «Повести временных лет» и ее переводов на современный сербский язык рассматривается действительное причастие настоящего времени в синтаксических функциях: 1) субстантивной, 2) атрибутивной, 3) в функции сказуемого, 4) в атрибутивно-адвербиальной функции, 5) в функции дательного самосто-

ятельного. Кроме настоящего, действительным причастием настоящего времени могло выражаться значение прошедшего времени, а в таких примерах это значение имперфекта. Благодаря сохранению сложной системы прошедших времен, сербский язык обеспечивает соответствующую реконструкцию семантики рассматриваемой формы. Таким образом в данном исследовании указывается на важность сопоставительного изучения древнерусского и современного сербского языков.